

зв'язки між університетами України та Великої Британії // Київський університет. – № 16–17, листопад 2012 року. 17. Перемоги наших студентів // Київський університет. – № 13 (2212), вересень 2013 року. 18. Сучасний словник іншомовних слів для середньої і вищої школи. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 576 с. 19. ТЕМПУС прискорює темп // Освіта України. – № 39, 23 вересня 1998 р. 20. Трагедії ХХ століття в пам'яті німецьких та українських студентів //

Київський університет. – № 16–17, листопад 2012 року. 21. У нас відкрито авторизовану мережеву академію «Huawei». Першу в Україні // Київський університет. – № 6–7 (2187), квітень 2012 року. 22. Хіміки виступили на найвищому рівні // Київський університет. – № 16–17, листопад 2012 року. 23. Який ВНЗ – найкращий? // Освіта України. – № 26, 25 червня 2012 р.

Даниліна Олена

Оксана Забужко і Юрій Шевельов: діалог інтелектуалів різних поколінь

Статтю присвячено вирішенню проблеми теорії еліт. Розглядається поняття «інтелектуал» в теоретичному і практичному аспекті. Проаналізовано книгу «Вибране листування на тлі доби...» як зразок діалогу двох інтелектуалів – Оксани Забужко і Юрія Шевельова.

The article is devoted to the problem of the theory of elites. The concept of an «Intellectual Person» is discussed in the theoretical and practical aspects. The book «Selected correspondence on the background of the epoch....» is analyzed as an example of dialogue of two intellectuals – Oksana Zabuzhko and Yuri Shevelov.

Поняття «інтелектуал» входить до кола понять елітарної теорії. Сучасні дослідники виокремлюють в українському суспільстві політичну, військову, підприємницьку, наукову, мистецьку, духовну (інтелектуальну) еліти, відзначаючи важливість таких критеріїв, як соціальні функції та індивідуальні якості, що діють одночасно. К. Михайлова виділяє такі функції інтелектуальної еліти: інтеграційна, трансляційна, ціннісно-нормативна, інноваційна, пізнавальна, консультативна, комунікативна, контролююча [4, с. 18]. Щодо самого терміна «інтелектуал», то він відсутній в універсальних і філософських словниках, є похідним від «інтелект», який тлумачиться як «система пізнавальних здібностей індивіда» й виявляється у здібності до навчання, здатності швидко й легко отримувати нові знання й уміння, у вмінні знаходити вихід з нестандартної ситуації, адаптуватися, творити [5, с. 269]. У «Словнику української мови» слово «інтелектуал» визначається як іменник чоловічого роду, «людина з високо розвиненим інтелектом» [6, с. 685].

О. Забужко неодноразово висловлювала свої думки щодо місця і ролі інтелектуала в національній історії і культурі. Занепокоєння загальним станом культури і місцем освіченої людини в суспільстві висловлене авторкою в книзі «Let my people go: 15 текстів про українську революцію»: «Дуже характерно, що...тему ролі в українському суспільстві т. зв. публічного інтелектуала вносить на обговорення Фурбрайтівська Фондація, – а не, приміром, який-небудь із національних університетів, як було б логічно сподіватись. Схоже, українським інтелектуалам, які вперто не бажають обійтися без славнозвісних «американських ваялянок» [2, с. 109]. У книзі «Хроніки від Фортінбраса» вона говорить про невідготовленість національного читача до жанру есеїстики: «Всяка есеїстка – ...має собі за потенційного співрозмовця вільного інтелектуала – породу, в Україні послідовно винищувану впродовж цілого минаючого століття, а в 90-ті його роки просто й нелукаво поставлену поза умовами виживання» [1, с. 16]. Утім, себе пані Забужко безперечно зараховує до цієї елітарної групи, тому вважає за можливе випустити друком цю книжку, яку кваліфікує як «...інтелектуальний портрет доби» [1, с. 18]. У примітках до одного з листів у «Вибраному листуванні» авторка окреслює проблему сучасної інтелігенції як «проблему українського ґетто – ...інтелектуального, яке, ще десяток

років тому вимушене й виправдане, на сьогодні поступово виродилося» [3, с. 237].

У передмові до вибраного листування з Юрієм Шевельовим, яке авторка назвала «Інтродукцією», вміщено міркування щодо жанрової природи видання: «...епістолярій, дослідження, «тематичний збірник», подекуди мемуари... колаж, бриколаж, мозаїка... епістолярний роман...» путівник по Шевельову» [3, с. 12], спогади про знайомство з Шевельовим. Акцентується одна з провідних ідей книги – життя тексту після його видання. В передмові присутні елементи біографії – спроба кількома штрихами окреслити постать Шевельова як «центр інтелектуального опору», як людину, яку «цікавила велика наука», діяльність якого була «цілеспрямовано на а ц і є т в о р ч а» і таким чином – вивести Юрія Шевельова за обмежене коло «особливо просунутих» інтелектуалів. Міркує Оксана Забужко й над стосунками, що склалися між нею і Шевельовим, наголошуючи на тому, що це не «учитель-учень», як здається на перший погляд, оскільки, по-перше, для таких стосунків потрібна взаємність («як і в дружбі, в любові, у всяких взаєминах» [3, с. 24]), по-друге, вона на той час вже сформувалася як особистість й учителів не потребувала («...мій період «пошуку живих учителів»... був уже позаду, моя система вартостей і поглядів загалом сформована...» [3, с. 24]).

Магнетичну силу розуму Юрія Шевельова відзначає Забужко терміном «інтелектуальна гравітація», в поле потрапила і сама авторка, й чимало інших представників української інтелектуальної еліти, серед яких, наприклад, Іван Дзюба. Р. Корогодський у передмові до тритомника «Пороги і запоріжжя» (1998) називає Шевельова «інтелектуальний Харків...й ціла Україна» [8, с. 12].

«Вибране листування» не є в повному сенсі науковим виданням, воно – емоційне, художньо-документальне й автобіографічне, як і всі тексти О. Забужко. В ньому такі справді «забагато Забужко», як це зазначила Оксана Стефанівна у «Інтродукції»: на один стандартний лист Шевельова нерідко три-чотири – коментарі й відступи Забужко. Це певною мірою зумовлено самими листами, бо між учасниками епістолярного діалогу виробилася певна мова, певний стиль, крім того, вони спілкувалися й телефоном, й «вживу», тому чимало персоналій, місць, подій чи текстів, які згадані в листах, потребують пояснення для стороннього ока. Коментарі є важливим автобіографічним

джерелом, адже О. Забужко розповідає у них про події власного життя, про своє ставлення до тих чи інших людей, до стану літератури тощо.

Про інтелектуальність діалогу свідчить надзвичайно широка тематика листування: оцінка сучасної української літератури, світоглядні позиції, наукова кар'єра, оцінка подій, людей, історичних процесів тощо. Цікавим видається визначення Шевельовим «справжніх учених»: «...дві речі про справжніх учених. Вони не ті, хто все знає. Таких нема. Справжній учений – той, хто знає, чого не знає. І два – він знає, де шукати. І це все. Отже, тримайтеся цих простих істин – і голову вище! Я б тільки додав – і хто перевіряє цитати» [3, с. 54]. Сам він був таким ученим, не лише «по суті», а й зовні відповідаючи академічному званню професора. Про це йдеться, наприклад, у спогаді Оксани Забужко про особисту зустріч і враження від розмови: «І ось того-то ранку я вперше (і востаннє) побачила ЮШ тим, ким він пробув... більшу частину свого професійного життя – «професором Шевельовим»... підтягнутий, свіжопоголений, в костюмі і при краватці... професор був на а р а ц і – консультував студентку (здібну, але недбалу). Сухо, по-діловому, на консультацію відводилося 10 хвилин, отож тільки присутнє, без зайвих слів і продуктів, – стиснутий на атомне ядро конспект ненаписаної рецензії, масивна інформаційна атака, брейн-штурм, іно встигай записувати» [3, с. 135]. Штрихи до портрету професора додають і згадки в листах про те, як і хто просив Шевельова написати рецензії, і висновок Забужко у коментарях: «...писав тільки те й про тих, що й про кого вважав за потрібне, – великою мірою й завоювало йому, як критикові, репутацію беззастережного авторитета» [3, с. 204].

Роман Корогодський у передмові до книги «Попа книжками і з книжок» дає таку характеристику стилю Шевельова-науковця: «...родовою ознакою будь-якого дослідження Юрія Шереха є притаманне йому вміння суто фаховий аналіз зробити гранично конкретним, естетично заглибленим і обов'язково – на універсально-світовій розпростореності»; Р. Корогодський відзначає також одночасну «гостру авторську опозицію до свого антигероя» і «м'якість, ліричність письма» вченого [7, с. 6]. У передмові до тритомника «Пороги і запоріжжя» Р. Корогодський характеризує стиль Ю. Шевельова як «складну поліфонію розмаїтих засобів пізнання, коли переплітаються методи науки з невимушеним викладом...» [8, с. 5]. Ці риси, а також вписаність в історико-культурний контекст доби притаманні й листам Шевельова.

Книга «Вибране листування на тлі доби: 1992–2002» презентує не лише результат (листування), а й процес – етапи становлення діалогу двох інтелектуалів, що представляли не лише різні вікові, а й різні культурні пласти суспільства. Так, О. Забужко оповідає історію відносин письменник-критик на прикладі написання Ю. Шевельовим передмови до її поетичної збірки. Шевельов не відмовив у цьому проханні, але продемонстрував дистанцію і зруйнував сподівання авторки: «...я пропонувала ЮШ роль не лише «першого читача», а й приватного конфідента, посвяченого в усі перипетії становлення тексту, – в моєму уявленні, найоптимальніша форма дружби письменника й критика (такі стосунки були у мене з Соломією Павличко), – а ЮШ цю роль... відхилив: ні «подружкою», ні тим, що американці звать «батьківська постать» він мені бути не збирався...» [3, с. 64]. Через ці несправджені сподівання зв'язок на певний час перервався: «Польових досліджень...» посилати йому вже не стала: цей роман був надто для мене важливим,

аби наражати його на примхи будь-чиїх особистих реакцій». Забужко так пояснює цю перерву: «...випавши з числа «перших читачів», він тим самим автоматично випав мені з числа «перших співрозмовців»: мені було «не до нього»... [3, с. 66]. Про якості людини і науковця Ю. Шевельова свідчить той факт, що він не опустився до рівня особистих образ – без прохань сам знайшов рукопис роману, прочитав його і написав про враження, але Забужко відзначає, що цей лист було втрачено. Збереглася лише реакція вченого на успіх роману: «Дуже тішуся Вашим триумфом. Справді і щиро» [3, с. 105].

Попри певні непорозуміння Ю. Шевельов у листах неодноразово виступав критиком і поціновувачем праць О. Забужко. Так, у листі від 11 травня 1996 року він пише: «А я, хоч залюбки читаю Вашу прозу, а до віршів навіть вступи сочиняю, але мені ближчі Ваші розсудження, «всякі-разні» філософії ідей...» [3, с. 113]. Йдеться про роботу Забужко над книгою «Шевченків міф України». Відповідає також Ю. Шевельов і на фразу Забужко про Г. Грабовича, праця якого про Шевченка її «не влаштовує»: «Про Грабовичів опус не журіться. Це не шевченкознавство, а подолання порогів польськості на шляху до українськості, а отже, заслуговує на увагу, а може й пошану» [3, с. 109]. Власне Ю. Шевельов мав право давати оцінку шевченкознавчим студіям, адже і сам мав у доробку, зокрема, статті «Микола Ге і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті», «1860 рік у творчості Тараса Шевченка» (1980). Висловився він і про текст О. Забужко у листі від 15 жовтня 1996 року: «...Вашого опуса я прочитав. З великим захватом. Але і ВАГОМИМИ запереченнями...Щоб не робити з Шевченка такого собі Канта. Бо Ви філософ, – а він – як з якого боку. Він не тільки до Адельфінок бігав, і сивуху хлистав до зелених слонів, а і сам собі перечив, і то з року на рік, а часом від хмаринки до хмаринки...» [3, с. 129].

Нерідко в листах зустрічається вирішення певних жанрових проблем, певні зауваги учасників діалогу в царині жанрології. Так, Ю. Шевельов розмірковує над книгою «Шевченків міф України», проводячи паралелі зі скандальним романом авторки: «...бачу, не портрет Шевченків, а польові дослідження Шевченка...» [3, с. 150], «...візія, синтеза, образ... Жанр цілком законний, навіть прийнятний і, безперечно, ТЕЖ Шевченко. Розшевенчений, чи може краще розтарасений Шевченко, і навіть не поет, а синтеза, що надається на дослідження... Зрештою Ваші справжні «польові дослідження» теж мішаний жанр» [3, с. 151]. Дає Шевельов також власне трактування їхньому листуванню: «...це ж жанр роману на дому, герої – Ви та я, перетворено автобіографічний, а це тепер стає – з причин загального характеру – жанром провідним, див., напр. «Польові дослідження» та центральноєвропейські романи Вашого іванофранківського колеги» [3, с. 105].

Короткі, але змістовні листи Ю. Шевельова – то демонстрація квінтесенції інтелектуальної думки, широти поглядів, обізнаності й освіченості, вписаності водночас в історичний і у сучасний культурний контекст. У листі від 28 листопада 1995 року Ю. Шевельов говорить про столиці й мовлення, про літературу й літературні покоління, демонструючи, за твердженням О. Забужко, «...плин думки, ...приклад народження нового задуму у 87-літнього вченого» [3, с. 83].

О. Забужко відзначає енциклопедичність знань Ю. Шевельова, що вільно оперує цитатами, прізвищами, подіями і фактами. Так, у примітках до його листа від

11 травня 96 року вона відзначає: «Улюблена філологічна гра ЮШ – контамінація цитат» [3, с. 113]; в примітках до іншого листа відзначає шанобливе ставлення Шевельова до слова: «ЮШ любив і вмів гратися словами – але він ніколи не грався цінностями, які ті слова можуть означати» [3, с. 213]; оцінку його текстам: «...Мої зустрічі з Романом Якобсоном» – відверта і нещадна, в тому числі до самого себе, сповідь ЮШ про найбільшу драму свого американського життя...» [3, с. 116].

Відзначає авторка й неймовірну скромність Ю. Шевельова. Так, у його листі від 30 липня 1996 року є одна фраза – «написав малий опусець», у якій йдеться про рецензію на «Історію української літератури від початків до доби реалізму», що повністю розбиває концепцію Д. Чижевського. Про це говорить Забужко в коментарях: «...ЮШ послідовно не лишає каменя на камені від запропонованої Дм. Чижевським концепції літератури як суми стилів, звідки вилучено особу (автора), і показує, що при такому підході від власної літератури мало що залишається» [3, с. 126].

Широка тематика листування, вписаність в історико-культурний контекст доби і світовий науковий простір демонструє інтеграційну, трансляційну, ціннісно-нормативну, пізнавальну функції інтелектуального діалогу Оксани Забужко

і Юрія Шевельова. Безумовно, «Вибране листування...» – це вагомий документ доби, який поєднує в собі ознаки біографії, автобіографії, коментарів, наукових статей, епістолярію, що дозволяє нам кваліфікувати його як документальний метажанр.

1. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика / О. Забужко. – К.: Факт, 2009. – 352 с. 2. Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр. / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – 232 с. 3. Забужко О. Шевельов Ю. Вибране листування на тлі доби: 1992–2002: з додатками, творами, коментарями, причинами до біографії та іншими документами / О. Забужко, Ю. Шевельов. – К.: Висока Поліція, ВД Факт, 2011. – 504 с. 4. Михайльова К. Інтелектуальна еліта сучасного суспільства: особливості формування та діяльнісний потенціал: автореф. дис... д-ра соціал. наук: 22.00.01 / Михайльова Катерина Геннадіївна; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 32 с. 5. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Изд-во В. М. Скакун, 1998. – 896 с. 6. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 11. – 700 с. 7. Шерех Ю. Позна книжками і з книжок / Ю. Шерех. – К.: Вид-во «Час», 1998. – 456 с. 8. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: в 3 т. – Т. 1 / Упоряд. та приміт. Р. Корогодського. – Харків: Фоліо, 1998. – 607 с.

Людмила Сорочук

Інтелектуально-мистецькі здобутки родини Косачів у становленні української еліти

Розглянуто інтелектуально-мистецькі надбання родини Косачів, представники якої належать до української інтелігенції та культурного середовища другої половини XIX – початку XX ст. На прикладі творчих здобутків, меценатства та громадянської позиції Олени Пчілки, Михайла Драгоманова, Лесі Українки та Кліментія Квітки показано, що для них національні інтереси були понад усе.

The intellectual and artistic heritage the Kosach family whose representatives belonged to the Ukrainian intelligentsia and cultural environment in the second half of 19th – early 20th century is considered. The example of creative achievements, charity and public position of Olena Pchilka, Michilo Drahomanov, Lesya Ukrainka and Clement Kvitka shows that the Ukrainian national interests was the most important in their activity.

Українське культурно-інтелектуальне середовище другої половини XIX – початку XX ст. було наповнене не тільки відомими постатями, а й цілими родинами. Оскільки предметом нашого дослідження є родина Косачів, необхідно враховувати вагомий здобуток кожного представника цього славетного роду – роду Драгоманових-Косачів. Адже багато хто з них своєю працею в різних сферах життя примножували ряди передової верстви суспільства й були прикладом у формуванні української еліти.

У науковій літературі існують різні теоретичні підходи до визначення й розуміння еліти. Важливо зазначити, що складний процес формування еліти передбачає з'яву «суспільного інтелекту», для якого характерна новаторська роль, авторитет і популярність, визнаний неформальний статус лідера. Отже, еліта – верхівка, провідники нації. Особливо цінною якістю для провідників нації є відкритість, спрямованість їх діяльності на максимальний суспільний результат. З цього приводу М. Юрій зазначає: «Еліту складають люди, які володіють особливими якостями. Еліта трактується як прошарок суспільства, згуртований на основі турботи про спільне благо. В еліту входять видатні особистості, які довели своїм умінням ставити суспільне вище особистого, що володіють особливими моральними і інтелектуальними якостями. Так, наприклад, відомий іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет головною

властивістю еліти вважав найвище відчуття відповідальності, а французький соціолог О. Конт – раціональність. Еліта будується не за принципом «блакитної крові», а за принципом результативності і висувається самим суспільством, яке зайняте постійним удосконаленням своїх керівників» [13].

Саме поняття *еліта*, за тлумачним словником подається як – люди, що виділяються серед інших своїм суспільним становищем, розумом, здібностями і т. ін., провідники, верховоди, батьки, дріжджі суспільства, обранці, найкращі, тобто передова верства [6, с. 891].

Як зазначалось вище, до еліти належать не тільки найкращі представники інтелігенції, а й цілі родини. Тому роль родини Драгоманових-Косачів в історії української культури, громадсько-політичного і національного руху дуже значуща й потребує ще вивчення. Багато досліджень в цьому напрямі зробила Людмила Старицька-Черняхівська. Вона зауважує, що першу спробу окреслити історико-культурну значущість представників роду Драгоманових-Косачів зробили ще на зламі XIX і XX ст. відомі діячі процесу новітнього українського державотворення. Зокрема, у 1901 р. з нагоди 25-ліття літературної діяльності Ольги Петрівни Драгоманової-Косач (Олени Пчілки) – чільної представниці цього роду, – М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк у вітальному листі від імені редакції «Літературно-наукового вісника» писали: «Ви дали Україні перший приклад освіченої сім'ї, в якій